

1457

13582

ПОГЛЕДИ

НА

КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ

339

Passo II 751. 1

Р II 631

~~206 B 14~~

~~Р II 631~~

Р I 9 Ср II 751. 1

ПОГЛЕДИ

НА

КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ

13582

~~Ср. 80~~
439.

У НОВОМ САДУ,

Нар. Књигопечашња Дан. Медаковића

1851.

1882

WILKINSON

WILKINSON

1882

1882

Од кад је данашња кнежевина Србиа из пепела негда славног и силног царства Србског храбром мишицом србски синова и снажном сродном помоћи велике Русије васкрела, од тога доба писано је у свима другим језицима о томе нашем народу и о тој новој србској државици. У неким страним језицима, особито у њемачком и у француском писано је више о кнежевини тој нашој него у нашем србском језику. Има овакови књижица, кое су невјештаци, кое су непозвани, кое су пакостњаци писали, и за кое би се могло рећи, да је штета што су на свјет изишле; али има и такови књижица, кое су начела наша, врлине наше, стање наше, будућност нашу, са већом и племенитиом вољом и са јачим разумом описале, него што је икад ико досад од нас Срба описао. У овима бољим књижицама заузима прво мјесто ова, коју сам ја превео са њемачког језика.

Књижица је ова изишла у Бечу пре два мјесеца дана. О њој и њеном садржају писано је већ по њемачким новинама. Један чланак у општим аугсбурским новинама о истој књижици изишавши видели смо преведен у прилогу 32-ог броју Војвођанке. Славенин је то неки писао и

књижицу добро разумјео, књижици или њеном непознатом списатељу достојну хвалу одао. Код нас досад нити је когод о књижици тој што јавно проговорио, нити је о преводу се њеном постарао. Мени се чини да би чисто грјеота било, кад се она у нашем језику неби дала народу нашем на читање.

Ево је дакле преведене. Кома је стало, да позна ону снагу и ону добродјетељ, која је кнежевину нашу родила; коме је стало, да позна узроке сваког напредка ове србске државице; коме је стало да позна ма'не, спог кои се у неким и неким стварима удара натраг; коме је стало знати начин, коим би кнежевина иста и народ наш у њој живећи лакше, брже и крјепче правој величини, слави и срећи доспјети могао, тај ће с књижицом овом бити задовољан: у њој — колико је малена — опет је све то у кратко ал вјешто изложено.

Кад је Славенин онај, као што сам казао, спрам списатеља ове књижице осјетио признателност и у њемачком му језику и у њемачким му новинама одао благодарност, ја ћу, кои сам ту књижицу при превођењу боље познати учио, одати од стране Србске топлу благодарност. Да би Бог дао, да се овакови пријатељи наши, кои нам искрено и вјешто пут прави показују, свуда па и код нас умноже!

Преводишељ.

Та то је баш страшна дилема Турака, што им се нигдје неотвара пут спасенија. — (Србија, Русија и Турска, 2 изд. у Берлину 1843. стр. 11.).

Препорођење османског царства јест европејска шимера. Нема примјера у повјестници свјета, да је које царство за онако кратко време онако велико и силно постало, као што је турско, које је пре пуна четири вјека, под дванаест велики Султана, одиста, са мачем освојавајућег народа, најљепше и најбогатије земље од три части свјета, у једно велико, цјелокупно и окружено *цјело* сабило. Повјестница нас пак учи, да они народи и државе, кое брзо постају и брзо велике и силне бивају, тако исто брзо пропадају и изчезавају. Освојавајући народи обично пре пропадају него они, кои се полако органично развијају. То је сасвим наравно, јер први бивају велики са силом оружија и одржавају се са зноем подјармљени народа. Оружије се затупи и подјармљени или одпадају или се избављају, или често роле промјене тако, да из побјеђени побједитељи постану, и тако оборе ону величину изчезавајућу, која је противнаравно и незаслуж-

но придобивена. Тако је у турском царству. Турска је врло рано оматорила као човек какав, који је пустошно живио.

Јошт пре 150 година били су Турци страшило Европе. Полумјесец био је постао пун мјесец. Од тога доба тај се крњи или трпи уштрб. Особито од последњи 50 година стреми царство своје паденију нагло и тако, да се од пропасти сачувати неможе. Од тога доба у сваком новом рату Порта страда и добија мир само са великим жртвама и укроћаима. У царству самом сљедује једна буна другој од Багдада до Сараева и од Дамаска до Видина. Читаве области — веће него многа краљевства — одпале су од турског царства или сасвим, као Грчка, Алгир, онострани Кавказ; или vise о њему о врло танком концу као Тунис, Триполис, Египет, Курдистан, Молдава, Влашка и Србија. У цјелом јошт заоставшем царству нема код владајући Турака никакве просвјете, нема новца, нема права, марљивости, морала и поуздања на себе. И по броју умаљивају се Турци доста знаменито. Мустафа дакле III имао је пуно право, кад је рекао: „Преврнуто је царство: немојте мислити, да ће се оно под нама опет подићи.“ — По пореклу, језику, вјери, правима и интересима дјеле се поједини други народи, који без сваки права живу, од господ-

ствујућег кољена турског и од насилне свезе њиове, па зидају око труле те огромности нове лепе и по гдјекое тврде куће, али свакад у таквом растојанију, да могу остати невредиме при скором разоренију огромности исте. Истом доцније, почем се развалине и сметљиште разчисти, заузеће ове нове државе своје наравне границе. „Још коју годину — каже остроумни стари Бланки — и старо царство турско сурваће се само по себи, јер га и Бог потискује.“ Једна од ови, од турског царства скоро сасвим раздјељени земаља, јест кнежевина Србија, која је Карађорђевици и Милошевици напрезањем а Русском важном помоћи пре неколико десетина година Кнежевином постала.

Земљу је ову већ више њи обишло и описивало. Њеки су је преко мјере хвалили, други опет незаслужно кудили: какав је који лични начин сматрања имао. Сви странци пак, који су досад о Србији писали, у томе су једнаки, што или собом сами у Србији никад нису били, или што су тамо врло кратко се време бавили да би могли земљу, житеље, језик, нраве и устројства као што ваља познати. Многи су знали јошт више, него што су казати могли или смјели. Ја сам имао времена, прилику и добру вољу, земљу и њене житеље — и то владоце, поглаваре и на-

род — познати. Ја неласкам радо, кудим без
 обзира, слабо се боим, многим се ненадам, сма-
 трам предосторожно, испитујем скептично-еклек-
 тично, па сам сљедовао доста радо жељи неки
 пријатеља, кои су држали, да би оно, што сам
 ја у почетку за мене побилежио био, за многе
 друге неки интерес имало и да би може бити
 код гдјекои ову или ону идеу пробудило, која се
 извести може. То и због тога постаде и изиђе
 ова књижица. Незамерте! *Селам алејким.*

Србија је данас у пуном полету
просвјете. Бланки.

Стање кнежевине Србије има у своим садашњим обстојатељствама поред врло многи и то доста велики зала, многа добра, која је с једне стране са најсретнијим и најизображенијим државама Европе уједначавају, и у којима је овима ил' близо приближила се, или их већ достигла, а у неким их точкама може бити већ и претекла; с друге стране има неке пробитачне својствености, које друге земље немају, с којима се ова мала земља може поносити, и због кои јој многе иначе силне државе завидити могу.

По мом ћитапу у ова преимућства Србије спада то, што нема никаквог благородства у земљи. Сви житељи имаду једнака права, једнаке дужности, сви су једнаки пред законом и судом и сви једнако плаћају данак. Ја нећу овде говорити о том дал' је заведеније благородства у државама, у којима већ од дужег времена постои, по народе у обште корисно и правој главној државној цјели сходно и пробитачно, али кажем са увјерењем, да је за младе и новопоставше државе на сваки начин корисно, кад се у њима благородства неналази и на ново не заводи. Што је сходно природи, мора бити истина. Ако је неравно, да син за преступења очина с оцем не-

одговара и с оцем казњен бити неможе, онда је тако исто правично сљедство, да насљедник на заслугама, наградама и отличијама свои предкова нема учестија. Ово је у Србији обште мњење у смотренију насљедног благородства. Лично благородство разуме се пак тако, да се физична, финансијална, умна и морална преимућства припознају, уважавају, отликују и награђују.

Кад се стање Влашке са стањем Србије сравни, налази се код народа влашког љењост, душевна немоћ, мекуштво и невоља; код србског пак народа налази се материјална и душевна окретност, јунаштво и смјелост, благостање или бар имање. А Влашка има од дужег времена своје властите кнезове и штатуте, нема никакви Турака у земљи, ближа је покровитељу, чрез кога је силну помоћ и милост, без свога содјејствија, од турског господарства ослобођена — има плоднију земљу, боље границе, отворен пут на море, већа је и т. д. и имала би по томе сретнија бити. Али она има такође, преко 600 благородни бојарски фамилија, које приходе земаљске, сва званија и сва мјеста, сву власт, чест и право само за себе монополизирају, и које се саме за сав народ држе; сав је остали народ бједни данак давајући пук, добар за обрађивање насљеђени или купљени добара бојарски, а недостојан с њима једнака права уживати. Сбог тога и бијаше скоро у једном чланку *indépendance Belge* (No 347 1850): „Кнез владајући садашњи нашао је у јавној каси мање или дуга

20,000000 гроша, по потврђенију коммисије, која је кассу у почетку његове владе прегледала.“ И Срби су имали некад феудална устројства. Влада турска од четири вјека може бити једино је то добра Србима учинила, што је та устројства пре уништила, него што је и она сама пала. Хтјели су и под Карађорђем и под Милошем неке војводе и кнезови завести насљедство у своим достоинствама, из чега би без сумње насљедно благородство изгласе. Карађорђе би се по свој прилици и томе приклонити морао, зашто су му војводе врло силне биле. Милош се томе очито противио, па макар, као што неки мисле, из себични побуђења, по свој прилици на своју собствену штету, а на сваки начин на благо и спасеније земље и народа. Право каже о том Л. С. Биетржоновски у свом дјелцу „О Србији“ печат. у Паризу 1845 на стр. 76 „Кнез Милош ползовао се је вјешто са политичним положенијем Европе, да устрои своју земљу. Но људи моћни, кои су га подпомагали у ослобођавању, надали су се добити преимућства сасвим једнака онима, која имају бојари у Влашкој и магнати, у Мађарској. Они су мислили, да ће моћи заступити спаије турске, које су отерали, и да ће они насљедити њиова права феудална у Тимару и Зијамету. Почели су већ били изискивати од народа извршивање стари обичаја: димницу и десетак. Но кнез Милош обустави то злоупотребење, прогласи све Србе за слободне и равне, подчињене једном истом закону и истом данку, и затре сва преимућства, која су се била почела

воспостављати. На такав је начин кнез Милош, кога је народ љубио, постао за властнике земље, Деспота и Паша христијански. На такав се начин зачала та опозиција, која се, по видимом слободна, оснивала јединствено на лично самољубије и на изгледе на спаилуке.“

Друга својственост кнежевине Србије јест та, да нема никаквог пролетаријата (безкућника) и да у њој убожества нема, — ови зала, која су се по Европи у виду рачије болести, јако умложила. Прорачунај мало величину тога чудовишта, које се убожество зове и кога прождирајућа глад прети сасвим прогутати — рекао је скоро један у овоме предмету подпуно вјешти Француз. Ја знам добро, да мало житељство у кнежевини Србији — једва 1000 житеља на једну четвороуголну миљу — при овакој плодној земљи и при малим потребама, сретноме томе обстојателству много помаже. Било како му драго, тек је тако. Такође прави богатираца у Србији се слабо налази. Имање је једначије подјељено, него игде иначе, и у обште у Србији има више имања, а мање нужде, него у цјелој Европи. Просјаци су тамо само богаљи и сљепци и мало странни бегунаца, кои од посла бјеже. Богаљи се од свои сродни или од надлежни обштина скромно издржавају; сљепци пак склапају и уз гусле пјевају јуначке пјесме, развеселавају, поучавају и одушевљавају своје внимателне слушатеље, и добијају на тај начин честно онолико, колико им тре-

ба, које им се радо и драговољно даје. О млогослављена, стара, силна, учена, богата, граблива Европо, погледај са почитанијем на ову малу земљицу од тебе тако названи полуварвара!

У већој части држава европејски подјељено је имање, интелигенција, уважение и уплив између вароши и села тако, да су вароши у сваком призренију у надвјесију. Нарочито су то надвјесије присвоиле главне вароши; нигдје опет није то зло јаче него у Француској, гдје Париз сам цјелу Француску оће да представља и неким видом већ и представља. Без Париза се у цјелој земљи недогађа ништа обштезнаменитог; што Париз чини, служи за образ цјелој држави. Родот је у свом садржајапуном дјелцу „о опадању Француске“ скоро математично показао, да његово отечество, и материално и финансиелно опада, и неће веома грјешити, што главни узрок тога зла у крутој централизацији — усредоточавању — и у неком одношењу у надвјесију Париза над осталом Француском тражи. — Другачије је у малој Србији. Ту не само што немају вароши и варошани надвјесија над сељанима, него сељани осјећају своју претежност над варошанима. Главна варош нема више од 20,000 житеља, кои су и онако мање ратоборни и по мњењу сељака мање отечествољубиви, па сбог тога и мањег уплива имају него сељани. Остале окружне вароши тако су незнатне, да ниједна више од 5000 житеља нема. Сваки важни догађај није се до сад започео у којој вароши него из внутрености земље. Уважение и уплив варош-

ки житеља ваљда је и сбог тога мањи, будући су често странци и насељеници и понајвише трговци или занаци, кое сељани све уједно са нешто понижавајућим именом *kufte* зову.

Рећиће ми може бити когод, да то није никаква пробитачност него штета и зло, што нема трећег стања — *tiers état* — или што је оно од мале важности. Ја управ мислим, да је то пробитачност земље и народа, што уобште вароши, каста, грађански степена и класа нема, непотребује и неће да има. Гдје нема првог стања, неможе бити ни трећег. Ко више ради, има више; ко више има, више плаћа; ко више плаћа, више важи. Сељак у Србији има највише, плаћа и чини за државу највише, и тако највише и важи. То је логика земље, и она се држи.

Учиниће се многоме противусловно, кад ја кажем, да у цјелој Европи нема ни једне државе, у којој је данак правичније и лакше порезан на житеље него што је у кнежевини Србији. Ал тако је. Редовни данак у Србији састоји се сад из 5 талира од сваке данакплаћајуће главе. Сад има око 150,000 данак плаћајући глава у Србији, кое уједно 750,000 талира у два полугодишња рока плаћају. Обштина једна има н. пр. 100 данакплаћајући глава, кое годишње 500 тал. данка платити морају. Будући пак да ове главе немају једнако имање, разрежу сеоске старјешине горњу суму тако, да начине три плаћајуће кла-

се, од кои највећа око 10 - 12 - средња око 4 - 5, најнижа пак 2 - 3 тал. годишње плаћа.

Има неколико ал мало газда, кои и 20 - 40 - 60 талира на годину данка плаћају, ал то свакад по правичном начелу: ко више има, тај више плаћа. Одкад већ виче Емиљ Жирарден и други Французима: „данак редовни! постепени! соразмјерни!“ и чему се приврженици овог начела нису надали од удјејствовања ове идее? Што ови поновитељи већ одавна траже, то Србија има одавна, и мисли сасвим просто, да другчие не може бити ако се оће право. — Од нередовног данка има Србија само оне, кои су као најправичнији прицознати и кои су најслободније државе и старога и новогa свјета задржале, као што је то лаки ђумрук од 3 на 100. Неки, кои нешто ново уводити воле, мислили су истина у невреме, да и у Србији нередовне данке уведу, но по срећи започели су баш са оним, нашто се тамо највише мрзи: лутриом, жигосаном артиом и т. д. Сва та повост само је извела огорчење, доносила је слабо и наскоро је заспала сасвим.

Сваки Србин, по сили § 45 свога устава, ужива подпуну слободу у трговини и занату. Монопола нема нити од стране државе нити од приватни људи. Каква је то благодет! Пре него што је устав изишао, године 1838, било неки монопола: со, риболови, скеле, пивичке баре и т. д. од тога пак доба нема их. Да се боље виде пробитачности, кое народ одтуд има, навеш-

ћу овдје један примјер. У Србији нема нигдје соли; колико год треба, повлачи из Влашке. Једно је друштво узело на себе, да ту со доноси, и при свем том, што се с тим друштвом није имао до сад ко надтјецати, цјена соли у Србији ока — $2\frac{1}{4}$ фунте — није никад била већа од једног гроша — 5 х. ср. — . У велико се продаје товар или 100 ока по 20 цванцика. Србија треба на годину 5,000,000 ока соли. Ако се потврди, као што се говори, да ће србско Правителство по уговору добијати из Аустрије за 6 година на годину по 100,000 центи соли за врло јефтину цјену, онда се можемо надати, да ће цјена соли са овим натјецаем у корист србског народа јошт већма спасти.

При свем томе што је у Србији данак лаган и мален, и што нема никакви монопола, опет нема никаквог државног дуга. Високоучени финансиелци могли би мислити, да нема ни кредита за дуг. На то би Србин одговорио просто: боље је свакад без кредита него са дуговима обтерећен бити, и има их доста кои немају кредита а доста дугују. —

Поред Шведске Србија је једина у Европи без дуга; није она тако у новцу сиромашна, као што би многи мислити могли. Јошт 1836 године рече Е. Тал: „Колико су велике биле жерте, кое је Србија за време дуго трајући и об-

нављани ратова са Турцима поднела, па опет су њена финансијелна одношениа на дивни начин у ред доведена.“

У Србији је скоро само аустријско злато и сребро. И данак се у том новцу плаћа. То је знак, да је трговина земаљска жива. Турски новци иду као ситнији у мањим пазарима. Опасност турски новаца увидила се доста рано. Од Мұрата III турски се новци једнако кваре тако, да је грош, који је у почетку по шпанском образу ливен, 2 фор. сребра вредио, а сад, мало по мало, на 5 хр. ср. спао.

И накит је женски од сребра и злата, изувимајући перле и корале. Свако женско чељаде има свој ђердан код богатих из злата а код сиромашњи из сребра. Накити се ови новчани носе на прсима, врату и глави. Кад се помисли, да се при крштењу поворођене дјевојчице даровани новци чувају и до удаје њене скупљају, може се узети, да од по милиона женске чељади за цјело 300,000 такви накита имају. Кад се даље узме, да сваки накит може једно на друго износити 10 тал. — а то је при оноликом злату у накитима врло умјерено рачуњено — онда се види, да у тој малој земљи, у којој нема ни благородника ни безкућника, налази се, у случају нужде, одма штедљива каса — шпаркаса — од 6.000,000 ф. ср. која се одма може употребити.

Осим ове тако разштркане приватне касе, за случај нужде има још у Србији једна каса земаљска. Милош је ту непокретну земаљску

касу завео и оставио. При свем том, што је та каса од скоро лакша постала, опет она постои и надежда је да ће се опет напуни-ти и умножити, *ако Бог да!* Приходи заклапају разходе а мудре старјешине куће знају како ће за рђаве и непредвидиме дане свакад понешто у свое време заштедити и на страну метнути.

Главни узрок те среће понајвише је тај, што се у кнежевини Србији неиздржава стална војска. У Србији носи свако оружје. У случају нужде готово је велико и мало, старо и младо борити се, и тако може земља и без сталне војске бити у внутрености слободна а од спољашности сигурна. Ниели Книћанин са необученим Србианцима Кошутевој обученој војсци успјешно одпор давао и често је, јошт кад је далеко јача била на броју, надбио и потукао? Они 2500 редовни војника, које Србија сад држи, могу се као стража Кнежева сматрати и служе више за полицајне цјели него за обрану државе.

Велика је срећа за кнежевину Србију и то, што је у цјелој земљи једна и иста православ-ноисточна црква. Турци су тамо само као гости; Евреја је тако мало, да изчезавају; Цигани имају и онако по два имена, н. п. Јосиф и Јусуф, Аврам и Ибраим, Моја и Муја, Саломон и Сулејман и т. д. тако да су они и Христјани и Турци. Они, као и свуда, припадају у фајту блуде-

ћи чергаша. Мали број римске и протестанске цркве странаца и насељеника такође изчезава. У колико је због тога само Србија сретнија од Босне, Херцеговине и Албаније — да споменем само те сусједне области — у којима по три опет на толико грана раздељени вјера има, и којих се житељи и због тога тешко сложити могу и сложити неће.

За пробитачност кнежевине Србије држим ја и то, што се, при свем том, што је у цјелој земљи једна вјера, њени представници т. ј. свештеници, или врло мало или нимало у јавна државна дјела мјешају. Владика Никшић платио је 1816 год. животом, што је покушао у земљи политичну власт присвоити. Доцније је — 1835 год. — Митрополиту, владикама и консисторије члановима одређена из државне касе сходна плаћа. То је за обе стране добро. Мање свештенство издржавају општине. Оно се у мирска дјела у толико мање мјеша, што је сеоски старјешина — кмет — обично богатији и што има више уплива него свештеник.

Чиновници су у Србији, у срањенију са јевтиноћом ужитка, добро плаћени, и може бити већ због тога пороку подкуњивања мање предани. Ово последње у толико је лепше, што би како чрез вјекове бивше турске развратности, тако и рђав примјер сусједне Влашке, тај порок, ако не

оправдати а оно изјаснити могао. Ја би могао навести случајева, гдје су чиновници за мала невјерства или подкупљивања, која би се на другом мјесту једва опазила, строго трпити морали а и збачени били. Никад нећу ја заборавити једну овамо спадајућу а врло поучителну анекдоту, коју ми је надлежни чиновник сам приповједао. Један сељак донео је овоме једно јагње на поклон с тајном намјером, да га с тим за своју парницу придобије. Чиновник га је одбијао више пута; сељак пак наваљивао је тако нагло и заклињао се је, да он то радо даје, из чистог срца, без сваке друге намјере; говорио је, да га неможе тако далеко натраг носити и још много томе подобног, да је чиновник најпосље јагње примио а сељака одма на ручак задржао а јагње на астал изнео. Сељак је био при апетиту и јео је за четворицу; одатле оде управ кнезу и тужио је чиновника да се је подкупити дао. Кад је чиновник по томе призван био и истину о тој ствари приповедио, смјеао се Кнез, одпушти тужитеља и рекне околостојећим: „Видите ли како је код нас гадно, кад чиновници поклоне примају. Упамтите то добро!“

У мјесто тога постои народни обичај да се старјешини нешто воћа: н. пр. једну лепу јабуку, једну поморанџу или иначе што од мале новчане цјене као мали срдачни дар за доказ благодарности симболично подноси, које се код србског народа јабука и зове.

Друга је особита својетвеност земље та, да у Србији досад јошт нема никакви адвоката, него се процеси, и ако не — изузимајући код суда првог степена, — јавно, то устмено воде, гдје се понајвише сваки собом лично брани. Забржу, крађу и јевтинију процедуру, то је врло пробитачно.

Врло пробитачни, досад јошт мало почитујући момент за Србију је то обстојатељство, што је књижевни језик у исто доба и језик народни. И овај је језик између свију славенски непрекословно најблагогласни тако, да он између њи оно мјесто заузима, које талијански између романски језика заузима. Само треба књижевни језик изобразити, па ће и цјео народ одма напредовати лакше, него у оним земљама, гдје народ од књижевног језика мање или више различно говори. Ово обстојатељство олакшава у велике, да народ све оно, што му је знати нужно, брже и лакше присвоити се може.

Вјероисповједање је народа живо али не прелази у занешену побожност; обичаи су чисти и од европејске лажне изображености слабо оскверњени; житељство је снажно, окретно, лепо, одважно, разумно, рјечито, пуно самопознанства и поуздања на себе, држећи се готово за средоточие, језгро и котву обкружавајући га сродни народа. Земља је сва плодоносна; брдовита без

голи литица; има долине без ритова и глибова. Клима је умјерена и здрава; земља је свјежа; она је с марвом богата, има раане свакога рода и руда; у шумама је пребогата и врло проби-
тачно наводњена.

Може се дакле с пуним правом казати, да је кнежевина Србија од многи европејски земаља сретнија или превосходнија, у призренију земље, житеља њиови нрава и устројства; и да потоме Срби врло право имају, што своју прошлост гордо у пјесмама пјевају, своју садашњост као што ваља осјећају, познају и разуму, и што на своју велику будућност са извјестношћу вје-
рују.

Ние тамо било јошт ни моралног јединства, ни снаге материалне, кое изискуе оснивање једне државе, (Вешингтон, од Г. Гызота, у Паризу 1851. стр. XXII.)

Ја сам досад неке пробитачности и преимућства навео, која су кнежевини Србији својствениа него многим другим европејским државама, и небоим се дакле, да ћеме ко за партаична или за непријатеља србског држати, ако сад неке мане и недостатке или управ досад пренебрегнута обстојателства споменем, која се још поправити могу. То би ми се много пре онда могло пребацити, кад ја то неби покудио. Мудри људи могу свакад истину лакше од они дознати, кои у доброј намјери куде, него од они, кои само хвале.

Будући Србија за све оно, што сад има, понајвише своје оружију благодарити има, и будући су Срби уобште и по превосходству ратници, то ћу најпре споменути војничко стање.

Србија сад има редовне војске: 2 баталиона пјешака, 2000 људи, са 1 полковником, 2 мајора, 15 цјеликанетана, 15 штабскапетана, 32 поручика, 32 подпоручика; коњаника има 1 ескадрон са 200 коња; које један командир-ритмајстер са 4 подпоручика управља; топица има

300 са једним подполковником, 2 капетана, 2 поручика и 2 подпоручика. Нема Генерал-Штаба, нема Сапера, нема Минера, нема Понтонера. Војници служе 4 године; четвртина војника отпушта се наизменце кући на 3 мјесеца. У војнике се узимље најпре од 5 одрасле браће, потом од 4 а за тим од три и т. д. по један, док се нуждни број ненамири. Болестника између њи свакад има 10 на сто а од ови опет 10 на сто умире. Пре су патили и боловали много од туговања за кућом, а особито они из планински предјела. Сбог тога се морало уредити, да се, као што је споменуто, на три мјесеца кући отпуштају.

Ова мала војска стаје државу на годину управ 125,000 талира, дакле осмину скоро читавога прихода. — Шта ова војска у случају нужде може учинити, виделисмо у солдачкој побуни 1839, гдје их је Вучић са нередовном војском обколио и без пушке обезоружао; видели смо и у буни год. 1842, гдје је један дјео сипрам другога стајао, ниједан није нападао а већи је дјео од своје заклетве одпао и свога Кнеза издао. Дакле не само није војска та одговарала својој ијели него јој је била јошт шкодљива. Гошце су тад рјешиле, и поред ови, у будуће, при важним и сумнителним случаевима, рјешаваће свакад оружани народ.

Ова редовна војска имала би се дакле отпуштити. Кнез би имао само неколико тјелохранитеља задржати. Службу полицајне сигурности могли би момци на коњма — жандарми — из-

вршивати, као што су и досад понајвише извршивали.

Стално би остати имало: један мали Генерал-штаб и за 5 - 6 батерија нуждни људи; затим пак подпуни број официра за народну гарду, која би се устројти имала. У ову би имали доћи сви житељи, кои су за оружје, а то би дало око 100 - до 150,000 пјешака и 7 до 10,000 коњаника.

Ко земљу непознаје, могао би то држати за немогућно при цјелом житељству од 1 милиона; ко пак зна, да сваки Србин, како момче постане, има оружје, носи га и с њим вјешто управља, неће овај рачун за претеран сматрати.

Црнагора н. пр. има, по Вуку, 100 четвероугolni миља а 100,000 житеља, па даје 20,000 ратника; по Ковалевском има 120,000 житеља а 22,000 ратника. У Србији је било јошт 1835 године, по попису, 138,312 људи за оружје између 20 - 50 година. У сравненију са Црномгором могла би Србија поменути број војника дати с тим пре, што су србска женска чељад кадра, у случају рата, саме пољске и кућне послове свршивати. Упражњавати се са оружјем могли би пјешаци на годину једанпут: две недеље код куће на роте или компаније а две друге недеље у окружном мјесту на баталионе. Коњаници би се на тај исти начин могли дванут на годину упражњавати. Потребне ствари за ово упражњавање: оружје и муницију, треба да даде Правителство а за раану, одјело и коње могли би се људи сами састарати. При униформирању могла би се на-

родна ношња задржати : опанке , бјеле пошироке чакшире , кратак а за зиму и дугачак сур гуњац и фес. Оружие пјехоте имало би бити пушка са панганетом , пиштољ , анџар ; оружје коњаника : сабља , карабин , пиштољи за појасом и на седлу. Каиши црни.

Такав је од прилике био предлог искусног виртембергског мајора А. *Брехта* јошт 1833 год., који се је од тога доба био сасвим заборавио, док га пре кратког времена ГГ. X. и X ни-су опет подстакли. Јели то жељни успјех има-ло , видићемо и надамо се да турско *бакалум* неће стати томе на пут. Као да се већ намјера-ва први 17 баталиона — један на свако ору-жје — устроити. Знаци су времена доиста та-кви, да се у Србији са устројавањем народне гар-де има узрока поитати. Тек угушена буна у Бу-гарској, јошт трајућа буна у Босни и Херцего-вини, опомиње на то. Како се лако може појави-ти случај, у ком се неће моћи равнодушно гле-дати, шта се окол ради, него у коме ће се мо-рати може бити и против собствене воље за ору-жје спопасти. Да је Книћанин при походу у Ун-гарију год. 1848—49 редовну србску војску предводио , колико би он више учинити могао! Нит се оскудјева на топовима нити на материа-лу за јошт више топова, нити на пушкама, нити на муницији , нити на спремним и врсним људма, нити на пра'ву, нити на довољним поводима и узроцима, нити пак на изгледу да се то све из-вести може : само на озбиљној вољи досад се

оскудјевало, на вољи, која самом дјелу води, која само дјело оће.

Материално благо земље у кнежевини Србији није досад на близо онолико у призреније узимано и подупирано, колико би се имало и колико се је са успјехом могло.

О користи, о прекој потреби путова сувим и на води, сав је свјет одавна увјеран тако, да би се тешко у србеком Совјету самом једва ко год нашао, кои би то порицати смјео. Па шта је досад у Србији у смотренију путова учињено? Кнез је Милош по главним линијама земље и дуж цјеле суве границе шуме просјекао и с тим будуће путове означао; довршавање ови путова оставио је он своим насљедницима. Онда је то било лакше извести и свршити него у доцнија времена, јер онда је народ се на тај посао могао употребити а материала било је или на мјесту самом или гдје близо. Сад је другачије; сад неиде онако лако. Сад треба вјештина привољавајућег говора, као што то свједочи н. пр. цјела 3-ћа точка посланице Кнежевог Представника Попечитељима, па опет се мора често јошт и сила употребити. Тако јошт до данас има друмова само гдјегдје у окружију Ђуприском, Црнорјечком, Пожаревачком, Смедеревском, Подринском и Краинском, у остали 11 окружиа нема их. Или зар да спомињем оно мало парче пута од четврт сата до Топчидера од Београда, од кога су две трећине напуштене зато, што је г. М.

на један мост 100 дуката више потрошио него што је предрачун гласио?

Дали се у Србском Совјету зна што о предлогу доиста практичног Дра Ами Буе о лаком подизању гвоздени путова у турској Европи а нарочито у Србији, и како се о томе мисли, мени није познато.

И са пловитбом лађа нестоји се боље него са сувоземним путовима. У љето 1834 хтјео је предпримчиви гроф. Ст. Сечењи издјејствовати саучастије или бар допуштење од србског правителства, да се литице у Дунаву на србској страни на Демир-капији минирају, које се онда због мале воде могло много лакше извршити него на много година и пре и касније. Због чега се није извело то общтекористно предпријатије? Има тамо у околини неколико мали србски села (Жежерац, Текиа, Кладушница и т. д.) која су од тог живила, што су лађе или по оним опасним мјестима управљала или са воловима уз воду извлачила. Та заслуга ови села била је код патриота оног времена претежнија него общта корист тако, да се та маленкост за доиста велику цјел није хтјела жртвовати. — Ево другог примјера од истог доба. Шпекулативни Енглези хтјели су Мораву, ову главну жилу Србије, очистити да по њој лађе могу пловити. Али се подигне сумња, да се ти људи оће или могу ту обогатити. Будући би било неродољубиво то допустити, то небуде од свега тога ништа и Морава се и данас мучи у свом тјеку, онако исто, као што је и у Трајаново време. Против такве

простоте боре се и Богови сами бадава! — Пре неколико мјесеци читао се је у београдском листу Позив К. коим позивље на участије за друштво једног србског паробродства на акције. Јели довољно акција на то скупљено, то се незна; — говори се да су неки пароброди у Енглеској у послу —; то је пак истина, да је аустриско паробродства друштво, како је за то чуло, посла-ло доље два мала параброда, кои већ саобрашћење измеђ Београда, Земуна и Панчева извршују. Србско је правителство морало, да неби досадашњи приход од каика изгубило, неправичну ту наредбу издати, да се од путника, кои у Земун путују, напразно пређашња такса за каик у 10 х. ср. наплаћује. Тако путници плаћају сад дупло. Много више, мало потребе.

Пређимо од путова на поште. Под овим именом постоеће токоршње поште имале би се Мензули звати и то дотле, док се нерјеша, да праве поште без прави путова обстојати могу.

Можели ћес. аустриска пошта у Београду и до Алексинца по праву обстати, незнам; да пак србским интересима није пробитачна, разумје и зна сваки сурукција.

Од фабрика има Србија сада само ону г. П. у Белици код Јагодине пре неколико година са главницом од 10 - 12,000 дуката подигнуту фабрику стаклену, која се је до 1848 слабо рен-

тирала а од тог доба ради добро и сад већ стакло од средње врсте израђује. Има и једна фабрика од мили-свећа, али од мале важности. Преправителствена а по том у приватне руке прешавша ледерница није могла обстати. Жежење поташе почео је г. С. 1840 а 1841 г. Р. предузео је био у већем простору. Овај последњи мислио је и гвожђарницу подићи. Оба ова предпријатија обустављена су доцније насилно и правителство дугује зато још и данас накнаду предузиматељу. Од тога времена то се више непредузимље него се без сваке користи онолика силна дрва пуштају трунути.

Год. 1835 били су од више вјекова запуштени рудокопи од славног Барона Хердера на Милошев позив прегледани и испитивани. Тек се сад као спрема, да се и на томе ради. Сретно да је! Јели се за минералну сбирку, која је још пре 14 година запаћена, а доцније од млади Срба од те струке умножена, сходно мјесто одредило? —

Шумарства у Србији нема, — грађевина је у дјетинству при свем том, што је београдски лист говорио једном о шпитаљу и касарни, која ће се у Београду по славенском штилу подићи, о ком штилу архитектура досад још ништа поузданог незна.

Са занатима или рукодјелством у Србији је траљаво. У колико ја знам, још нема од урође-

наца ниједног шлосера, тишлера, дракслера, кројача — осим терзија — ниједног који туч лије, игле прави, чешљеве гради, ткача и т. д. Они, који су тамо, природњавају се тешко, јер се и сами Срби из Аустрије за Швабе сматрају. О смјешној овој мрзости на Швабе доцније ћу пространије говорити.

За ученике рукодјелија за то је тешко младе урођенце наћи, што сваки, који што оће да учи, оће радије или чиновник или трговац да буде. Трговац мисли сваки лако бити, без да много учи, само да зна што писати и да има коју стотину гроша. Било је скоро у Србији људи, који су са векселама почели били радити а нису знали писати. Трговац бити значи тамо: са мало новаца што купити што је могуће јефтиније, па то ил овако ил онако што је могуће скупље продати и тако у најкраћем времену што је могуће више новаца добити. Чивутски се дух здраво распрострео. Ја се опомињем, да сам видио једног сељака, који је на једном крају Крагуевца камен соли купио а на другом крају варошице исти камен смрвио и на мање продавао. Има варошица, у којима има више дућанчића него кућа, а куће нису велике него понајвише мале, у којима тек по једна фамилија живити може. Тако је у Шабцу тај ђиџтински дух обвладао, да се ниједан Чивутин у њему скрасити неможе при свем том, што су многи покушавали.

Има 6 година, како је у Србији подигнута трговачка школа са теченијем од 3 године. У

почетку је имала само 12 а сад има преко 30 ђака. Бог да је благослови и много јој приљежни ђака даде!

Али да трговина доиста процвјета, оће се више него само једна школа. Трговина без свога новца, своје банке, без кредита код 10 - 12 - 15 - 24 на сто интереса, без путова, без друштва, велико је противусловије. Ал у Србији је тако.

За земљедјелије и скотоводство старају се од неколико година неколико чиновника. Биаше се и један лист установио под именом „Чича Срећко“ но и тај је угинуо. Правителство је за земљедјелна орудија и за запаћавање боље стоке приличне суме одредило. У Топчидеру се почела нека економија за образац и практична школа за земљедјелце заводити, али све је сбог недовољне енергије батаљено тако, да и они то сад изсмјевају, кои би се зато највише интересирати имали.

„Dedicisse fideliter artes, emollit mores“ истина је тако исто као што је и обштепозната. Кад би се слог окренуо имало би се извјестно мјерило за пресуђивање стања, у ком се художества и наука у једној земљи наоде.

У Историји развитка народа' опажа се постепено напредовање тако, да ондје, гдје народ један наново постане или се из дугог дремежа наново пробуди, најпре оружије влада. Рат је ту

редовно и обично стање; снага, смјелост и јунаштво јесу најнужднија својства, која се највише траже и највише уважавају. Затим тек мало по мало, кад се удобност почне тражити, постају занати и трговина са необрађенима земаљским производима. Ако буде среће, те се, при бољим и више развијеним народним положаима, умноженој приљегности и другим поспјешним околностима више произведе него што је за саму земљу нужно, онда се оно, што претиче, носи најпре у најближе а затим и у даље земље и краеве свјета, па се одтуд доносе за њи производи они земаља у своју земљу.

То бива у време јаче трговине производне, фабричне и рукодјелне, у време бродарства и трговине са свјетом. Тек кад се на овај начин материјално процвјета, дође време луксуса и душевни потреба и ужитака, које художества и науке намиривати имају. С тим је понајвише већа политична слобода и морално израженије сајужено. — Гдје се ово постепено неразвија, ту развитак изражења није органичан, стање није крјепко, није вешчествено патерано, мнимо, противнаравно и неможе трајати. — Истино срећан може народ бити на сваком од ови степена, али нека ни на једном степену дуго незаостае него нека се све више пење, али тако, да учињене степене неполоми него да их чува тако, како би, ако напред неби могао већ би натраг морао, на сваком па и на најпоследњем степену тврдо стати могао.

По оном, што смо до сад о Србији видели, јасно је, да се у том смотренију јошт на низком степену стои. На ком степену? Ја би рекао, без да би песимиста био, пре на првом него на другом, но с том примјетбом, да чаркаши — пленкери — већ се уз више степене пењу и да су прве страже — форпоште — већ на највишем степену постављене. Баш због тога што ја Србе као смјеле и срчане познаем, увјеран сам, да се они неће дати сбацити с ниједног мјеста, кое су већ заузели.

По себи се већ разумје и нетреба нарочито ни спомињати, да се начин овога развитка мора многостручно мењати по времену, околностима, по особитом положенију или својствениости земље и народа. И то се још мора срцу примити, да млади народи и државе, ако желе успјевати и силу и величину старијим силним и изображеним народа постигнути, неморају, као ови, сасвим онако полагано развијати се него морају као једним скоком одма најбоље од онога, што они имају, присвоити се старати. Тако би се грјешило, кад би н. пр. Срби у науци читаво доба средњег калуђерског вјека хтјели упражњавати; то никако него нека почну одма са 19-тим вјеком. Исто тако и у политичном смотренију имају се они садашњег слободног начела држати, ако су ради достигнути остале просвештене државе, које ће у том незадржано напредовати, и с њима потом успоредно напредовати. Тако у индустриалном, тако и у сваком другом призренију. Дакле никакве праистаре и планинске путове него одма ре-

довне друмове, и, гдје је могуће, одма и гвоздене путове; не лађице него параплове; не најпретрудне пресове него одма најновије брзотиске и на пару — дамп —; не средњег вјека од свјетила бјежећу, затупљавајућу и дух убијајућу цензуру него одма честит закон за печатњу и паметну слободу и мислима, говору и писању. То је пут блаженства!

Ограничени и злоћудни који могао би ме овдје рђаво разумјети и рђаво ме толковати, као да сам ја са предпоменутих мисли на какав преврат.

Посље ови обшти примјечанија да наведемо неке поједине примјетбе о стању просвјете у кнежевини Србији.

Црква предходи. Већ смо на другом мјесту примјетили, да су житељи кнежевине Србије посљедоватељи православне источне цркве. Цариградски је Патриарх поглавар и србске цркве као и по свом турском царству. Уплив је његов само у богословном призренију. Он добија за потврђење Митрополита Србског — кога народ и кнез бира и који ради возведенија немора ићи у Цариград — 300 дуката и спомиње се у црквеним молитвама. Цариградској цркви плаћа Србија годишње 9000 гроша или око 750 ф. ср. То се је по примјеру Милошевом од 1830 год. могло једанпут за свакад прекинути. Иначе је права глава србске цркве београдски Архиепископ и Митрополит србски, који остале Епископе —

Ужичког, Шабачког и Тимочког, синодално поставља и посвећује. Сва је Србија у ове четири Епархије подјељена тако да Архиепископство 7, Епархија Ужичка 3, Шабачка 3, а Тимочка 4 Округа има. Свака Епархија има свој Консисториум а над свима је овима Апелаториум, који се сваке године једанпут у Београду држи.

1846 год. било је у Србији 651 парохија, 652 мирска свештеника, 298 цркви, 38 манастира и 123 калуђера.

Ови ће бројеви и данас прилично постојати, јер од тога доба слабо је која црква начињена, манастир ниједан, једва која парохија устројена; само је може бити незнатни број свештеника или калуђера умножен. Мора у очи пасти сваком несоразмјерице између броја парохија и цркви, будући да на 2. парохије једва једна црква долази. Народ је имућан, побожан; грађење није скупо, и тако би се тешко узрок тога у народу нашао.

Обштина има у Србији 1151; тако скоро на 4 обштине долази по једна црква!

Митрополит прима од државе на годину 5000 тал.; Епископи по 2500 тал.; осим тога плаћа држава све консисторијалне чланове и канцеларијски персонал. Обстојателство ово споменули смо зато, што је оно преимућство Србије над многим другим државама, по ком је преимућству свештенство одвојено од државних дјела и од државе зависно. С друге стране никако нам познато није, да је држава 57-им § Устава гарантирану аутономију цркве повредило, е'узело или јој

претило. При свем том нашли су се неки, кои су скоро тражили, да се Митрополиту даде уплив у државна дјела, какав му неприпада: искали су да Митрополит предсједава народној скупштини као што је то у Влашкој обичај. Али прво у Србији још нема закона, кои би народну скупштину устројавао а друго било би наличније искати да предсједава Митрополит у Сенату, јер је у Србији Совјет оно, што је у Влашкој народна скупштина.

Кад то није испало за руком, покушало се је нешто друго, што се цјелог једног тјела свештеничког тиче али што је Уставу такође противно. Манастири су били за време турске владе спаије неки села — прњавора — по старим србским дипломама и турским даровним писмама. Кад су под Милошем спаилуци, тимари и зиамети и т. д. укинута, престала су и та права манастира, али се начини неки закон, по ком житељи такови села истина нису давали десетка ни другог данка манастирима, нити су им се та добра одузети могла, али им се забрани шуму крчити и с тим земље своје умножавати; забрани им се земље продавати или уступати. Тако су ти прњаворци сад више налик на какве насљедне арендаторе — закупитеље — него на власнике или притјажатеље. То је пак против реда и противно 46 и 57 § Устава. Ово се је хтјело чрез правителствене дипломе потврђено имати. Правителство је пак било паметно и те нове спаије утјешити са надежом, док се не заведу књиге, у којима ће земље бити пописане.

Небили било достојније и полезније поста-
рати се за побољшање стања сеоског свештен-
ства, које је доиста недостојно? Под владом Ми-
хаила 1842 год. издана је била наредба, да об-
штине своим сеоским свештеницима начине при-
стојне куће, и да им 6 јутара земље обраде; на-
граде су биле одређене за боље проповједи; гле-
дало се о побољшању нижег свештенства, гле-
дало се је да се то стање подигне. Онда запо-
чето, потом прекинуто или управ покварено то
дјело могло се је доцније опет започети. То би
било полезније, боље, човечније и практичније
него она нишанења на предсједништво и на спа-
илуке.

Јавна научна заведенија има кнежевина Ср-
бија данас ова :

1 Лицеум са два факултета и то филосо-
фичним и правословним; 1 Гимназија са 6 класа;
1 трговачка школа са 3 класе; 1 Грчка школа;
од Септем. 1850 воена Академија са 3 Профе-
сора, 24 питомца, од 4 год. теченија; Богосло-
вија са 4 год. теченијем. Сва су ова заведенија
у Бјеограду. Затим има 3 полугимназије: у Не-
готину, Шабцу и Крагуевцу, и 260 елемент. шко-
ла. Посјеђавања ови школа тако расте, да сад
има 8000 ученика, а до сад је било :

1846 год. — 6766

1844 „ — 5831

1842 „ — 4000

1840 „ — 1800

И школе су се од године до године доста умножиле. Њи је било :

1850 год.	260
1846 „	232
1844 „	160
1842 „	140
1840 —	80-90.

На 125 душа пада једна, која учи; на $4 \frac{1}{2}$ общине долази по једна школа. Ово је посљедње с тим горе, што су у Србији села и куће и онако јако разштркане. Небили се овој невољи могло за време доскочити с тим, да у оним общинама, у којима за сад јошт школе нема, свештеници дјецу или у својој или у общинској кући обучавају? И Спаситељ је и Апостоли су учили; и каже се да и црква учи. — Толико је пак извјестно, да се кривица, што се у овом приренију нечини све оно, што би се чинити имало, неможе приписати оскудици младежи, која би радо учила нити способности младог србског нараштаја.

Врло је похвале достојно да се већ од више година у Беч, Берлин, Хајделберг, Халу, Праг, Париз, у Русију и т. д. млади људи на изобразеније шаљу или о државном или о сопственом трошку.

Овакови се сада налази, у колико ја знам :

О Т р о ш к у

Правителственом — собственом.

у Паризу (са 1500 тал. год. издрж.)	1	—	3
у Берлину (1600 тал.)	4	(Војници)	1
по Њемачкој (4000 „)	12	—	„
у Прагу (300 „)	1	—	„
у Бечу (300 „)	—	—	1
у Киеву (2000 „)	20	(Богослови.)	
Свега 8400 тал.	38		5.

Совјет је на издржанија ова одредио 10,000 тал. и тако сва мјеста нису попуњена. У колико је ствар ова сама по себи добра и користна, не може се опет одобрити начин, којим се она изводи: што се младим овим људма ретко кад даје стални план и струка науке, коју ће учити, него често нередовне од једне до друге најудаљеније науке тумарају. То је једно а друго неваља ни то, што неки питомци примају веће издржаније него други ђаци, па тако се лакше лакоумију предаду и често покваре тако, да, почем у иностранству са 6-8-1200 ф. ср. неколике године као господари проведу, по повратку у отачбину траже одма већа а-кад кад и највећа званија државна. Ако им се то неиспуни, онда су незадовољни. Овдје је дакле нуждан одредјелителни план учења и строжија контрола. — Најрадије уче они језике, поезију, политику и права; каментаристика и Рудокопство већ се недопада мно-

гима; Економију, Технологију, Геометрију, Медицину, Хирургију и Фармасију није досад ниједан подпуно свршио, а то су управ позитивне науке и знања, које су Србији најнужднија.

Мени се чини још и то примјечанија достојно, што је пре годину дана изишао Указ Кнежев, по коме би питомцима било забрањено науке слушати у Европи осим Русије. Кажу да Србски Совјет није на то пристао и то, као што се чује, из тога узрока, што у Русији, осим Богословије, ниједан факултет није бољи него у другим европејским заведенијама, а за свакога је то важно, да за своје новце на најбољем и најчистијем извору црпи смјер.

Из овога, што је досад речено, види се, да је у кнежевини Србији и сад и још много година нуждна страна интелигенција (душевна снага) у свима поменутих неопходним струкама, које домаћи синови или нимало или врло слабо заступају. По томе би закон против тако названи Шваба засад био још непрактичан, шткодљив, немогућан.

Тако звана мржња Шваба нити је у кнежевини Србији тако јака, као што би неки великаши од старог калуна желили, нити је тако јако по народу распрострањена, као што се обично мисли: сасвим пак та мржња одрицати се не може с тим мање, што она од дана на дан постаје јача и што се скоро при свакој досадашњој побуни појавила као главна тегоба и тужба народа.

Швабе се у кнежевини Србији зову обично они, који су родом из Аустрије — премда су по рођењу и језику Срби и по највише православно-источног закона — и који су у Србију дошли, ту или занате или тргују, или што је највише, у државне или обштинске службе ступају. У време Карађорђево долазиле су само поједине такве Швабе и то највише као бјегунци; у време Милошево — кад се стање Србије боље утврдило — долазили су чешће а од 15 година овамо долазе ретко као бјегунци него редовним путем у земљу. Мрзили су и мрзе урођеници на ове из два узрока: један је узрок у урођенцима а други у дошљацима. Већ сваки народ мрзи мање или више на странце, на њихово урођенцима непознато одјело, говор, обичаје и т. д.; то једно, па онда завист, да странци за кратко време заузму велика званија, за које се урођенци употребити нису могли, а најпосле спреченост та, што се такав странац, који се није у боју борио, него, као што се говори, на готово дошао, Господин зове, — узроци су, поред други маленкости, ове мржње.

Али и дошљаци су сами давали више узрока и повода овој мржњи с тим, што су своје способности врло прецјењивали и често много тражили; што на нраве и обичаје домаће нису призреније имали, н. пр. што нису постили; што су са женскињама сувише слободно обходили се, што у Србији није обичај већ зазор; што су се неки заносили, велико нешто искали а урођенце понижавали, који су у очима њиховим били мање изображени; што су опет други били улизице,

сплеткаши; што су многи многе планове правили, предлоге у невреме и често шкодљиве чинили; најпосле што су се неки подкупљивати давали, јавно неправде чинили и што су у преступлениа пали или пре или посље долазка. Уобште су пак они доста добра у земљи учинили; јер они су, од Доситиа Обрадовића почињајући, кои су до данас сјеме напредка у земљи посејали. Професори, Учитељи, Канцелариски Чиновници, учени Свештеници, Љекари, Апотекари, Инжинири, бољи трговци и саме способније занацие, кое су или тамо биле ил су јошт и сад, дошло је из Аустрије. И сад има и међу Попечитељима, и међу Совјетницима, и међу Началницима одјелениа, Официра и т. д. доста тако звани Шваба. Митрополит је први. Љекари, Апотекари, Инжинири, Учитељи и Техникери сви су скоро те Швабе или по рођењу или непосредствено чрез то, што знаду и што јесу, знаду и јесу од они они и чрез оне.

Немислите и нерадите дакле тако спрчено, људи божи!

Требате их; имате им на многом благодарити; помагали су вам и помажу вам са главом; и ви сте њима то од части у рату против Мађара вратили; будите један другом на руци и будите браћа. Спрчено и предјелно отечествољубие ние поспјешно за добру цјел и неводи к ничем добром.

Са овим нећу ја то да кажем, да се сваки одма онако прими, како га вода донесе; то не: Боље треба бирати и нечекати да сами долазе на

срећу, — јер онда неће доиста долазити свакад они, који су бољи —; него се морају звати они, који су нуждни, па онда их уважавати, добро и радо плаћати.

Приповједано ми је, како је некад околина кнеза Милоша, која је на Швабе мрзила, на ове напала. Милош пристане с њима и рекне: „*Све до једног келмо отерати.*“ Одма затим рекне он једном најватренијем противнику Шваба: „Ја морам још данас ово и оно великом везиру послати; иди и начини ми писма!“ — „Господару“ рекне тај, „како ћу то ја учинити кад не знам писати?“ — „Па“ викне Милош љутито, „Ти незнаш, ја не знам, а да терам Швабе; иди, пошљи ми Давидовића, тај зна. Ал одсад да о том ћутите.“ То је било таман. — Други случај од 1840 год. приповједан ми је, како је више кметова у оно време бившем Началнику одјеленија у Попеч. внутр. дјела Р. дошло са наглим зактевањем, да се многе Швабе, кое се нетрпе, удаље. Неке су они од ови Шваба именовали па између ови и Р. — Р. им мирно и пространо разложи, како њиово зактевање нити је правично нити се може извести, будући нема сходни урођеника за оне струке, кое од њи именоване Швабе одправљају, и т. д. Разлагање ово допадне се добрим тим људма тако, да су рекли: Таки људи, Господине, као што си ти, који си нам све то љепо разложио, добро су нам дошли, али Р. Н. К. В. и т. д. те нећемо. — Видите, рекне им на то Р. тај, ког сте првог споменули, ја сам. — Тако се полагао поздрављајући опросте и оду

ови кметови и нису више на Швабе викали. Види се, да су они били на све наговорени, што су год говорили. — Осим већ споменутог било би паметно, да се сваки употреби на оно, што је учио и што зна и зашто је способан. Из доброг учитеља нек се неправи рђав калуђер, из доктора законодавац, из солдата финансиелац и т. д. него сваки нека дјела у свом кругу и на свој начин.

Са задовољством спомињем на ово односеће се слободне, истините и помирителне речи из књижице „Милош Обреновић или поглед на Историју Србије од 1813 - 1839. печ. у Паризу 1850. стр. 133. од Кнеза Михаила Обреновића.“

Око четрдесет школа елементарни или нормални и гизназије су установљене у различитим варошима и селима. Тако и Лицеум. Као што су свакад људи учени уобште били у Србији ретки, сви професори и сви скоро учитељи школски, такође Срби по пореклу и језику, били су звани из Војводства србског, приклопљеног царству аустријском. Срби из Кнежевине, буд'мо им признателни за ове услуге учињене нашем отечеству, које је постало и њиово.

У Београду има једно књижевно друштво, кое има ту циљ, да изображава Србски језик и да разпрострањава знања и науке. Оно је установљено у прољеће 1242 год. од Кнеза Михаила Обреновића и он га је 8 Јуна те исте године светчано отворио. У почетку имало је оно 8 ре-

довни, 20 кореспондирајући а 11 почестни чланова. Оно стои под покровителством Кнеза. Од тога је доба оно умножено са члановима и по способности и по броју. Друштво се састае сваког мјесеца на редовне а двапут у години на главне сједнице. Досад је прибирало друштво материал за србски Рјечник, припреме за Србску Граматику, изтраживањем поузданог материала за Историју Србије, са устројењем једне народне Библиотеке и једнога Музеума за старине и новце. Најбољи је посао друштва овога по мом мњенију то, што од двје године издаје мале елементарне књижице за народ. Тако науке допиру до народа. Издае друштво јошт и једно периодично дјело под именом Гласник, од кога су до сад двје части 1847 и 1849 год. изишле.

Друштво је имало многе препреке и запреке превладати. Сбог тога се за цјело неможе приписивати оскудици у ревности и способности чланова, што друштво није досад свој задатак на онај начин и у оној мјери испунило, као што се је у постанку његовом са правом од њега очекивати смјело. Од ови зала ја ћу само у кратко нека споменути, одакле ће читатељ и на многа друга помислити моћи.

Од Септембра 1842 до Јула 1844 сасвим ништа се није радило и то у сљедству насилне промјене Правителства и посљедовавшег немира. У Августу 1845 преда друштво молбу за промјену устава друштва са надлежним предлогом. Рјешеније изиђе тек у Мају 1847. — Дакле после 2 године —. И ту је још она точка, којом

је друштво зактевало, да се његове књиге нецензурирају, побрисана и остала неспоменута. 1848 и 1849 год. политичне забуне и експедиција у Унгарију пореметило је све тако, да се о мирном књижевном раду ние ни мислити могло. Најгоре је са новцима. Друштво нема свога фонда; драговољни прилози тако су слаби, да друштво од свог постанка до конца 1846 ние више него 141 дук. и 564 гроша примило. С концем 1847 било је у каси 91 дук. 515 ф. ср. 9 гроша 39 пара. А шта је то на онолику сушу или жеђ! — Сљедства ове новчане оскудице јесу, да се једнако мора мољакати с малим или често са никаквим успјехом, и да се напуштају многе обштеполезне намјере. Тако је н. пр. молило друштво 1844 год. Правителство за 400 дук. сваке године, да се набављају старине и да се оснуе мали Музеум. Рјешение је било, да се сбог превелики разхода онога пута дати неможе ништа; у будуће пак да се предлаже поситно за сваки предмет, кои се намјерава купити. У Августу 1845 бијаше спомен у једном Кнежевом писму о 240 талира за идућу годину али и те суме нема у рачуну од 1845 - 46 године. (види Гласник стр. 210-229 и т. д.) У тој 1846 години нити је могло друштво сготовљени Гласник, нити забаве за децу, нити Ботаничну Терминологију од Стојановића издати, нити проектирани ботанични пут извести, нити србско-њемачко-латински Рјечник од Лазића одкупити. Све то ние могло зато што ние имало новаца и нуждне подпоре. Тако 1847 год. ние могао одејек исторични радити зато што ние

имао мјеста. Исте године морало се је молити, да Правителствена Печатња не узима процент на књиге кое друштво штампати даје. Искало се, да се Гласник за бадава печата, али 1848 год. при свима молбама и тужбама, кое су ради тога Попечитељству поднашане, није се могло те године то благодјејание добити него се је затим до 1849 чекати морало.

Ова финансиелна препова неће се моћи дотле уклонити, док се друштву нарочити фонд не одреди. Небили се једна част интереса од школског фонда, кога је такође Кнез Михаил основао, и кои је одма 1842 год. 800 дук. а сад преко 20,000 дук. износи, друштву под сходном контролом на употребление дати могла? Ја знам добро да се, по положеном плану, капитал има под интерес дотле давати, док се од интереса небуду могла сва средоточна школска заведениа издржавати. Али се с једне стране умножавају школска заведениа далеко већма него у соразмјерију фонд тако, да ће се до те цјели или никад или врло касно доћи; с друге стране ваља знати, да и друштво ради посредствено за исту цјел, за коју и школе и то навластито са издавањем књижица за народ. Оно ради тако краћим и јефтиним путем него школе.

Књижевно би друштво, кад би пристојно подпомагано било, свој задатак познало и за великим тежило, јошт други и то пространии круг дјејателности него што га сад има. Садашња је кнежевина Србиа језгра, око кое се остала турско славенска кољена мало по мало слећи

и смјестити морају; она је душевно сунце, која своје свјетле зраке у тавни турско славенски свјет распростирати има; турски је турбан свето тањи, који би те зраке задржавати могао; већ се у њему опажају јасне шупљине и празнине; зато пуштајте да ваша свјетлост озарава и освјетљава тај свет. „24 покретна слова изменуше свјет“ каже један оштромислећи Сцисатељ; ви пак имате такови у $\frac{1}{3}$ више на ваше расположење и к томе још на сваки начин излишна она два фигуранта *дебело* и *шанко* јер: Управљајте с њима приљежно, мудро на плодови немогу изостати.

Ова душевна пропаганда не само што није забрањена него је потреба времену сходна, неопходима дужност, нужда, славе и заслуге пуно дјело. Књиге су дакле нуждне у Србији, речено је горе, па и то књиге за народ, ал не само за житеље кнежевине него и за околне области. Али се са књигама стои јошт рђаво у Србији. Јошт нема ниједне књигопродавнице, која би ово име заслуживала, јер дућан једног књиговезача, гдје се узгредно и књиге продају, немогу се књигопродавнице звати. А струка ова доносила би, судећи по свима предрачунима, приличну асну, јер је нужна и посао би тај био пунозаслужан. О књигопродавници, која би књиге на свој рачун у рукопису узимала и издавала, нема ни трага тако, да се сад поменуто књижевно друштво, сад Правителство, сад опет сачишатељ сам са овим послом трудити мора, који је за оне теготан, који с њим нераде. Скупљање предуписника,

штампање о свом трошку, да сам сачинитељ и поправке чини у штампи, да сам прави рачун, сам даје везати, сам књиге разашилати, сам наплаћивати новце од предбројника, кои често неуредно долазе, — све то одузима сачинитељу време, досадно му је и неким је начином испод његовог достоинства. Има људи, кои, ако са једном цванциком на књигу предплате, траже да се њиово име са свима њиовим титулама и орденима у књиги штампају; кад тога нема, онда се у место тога нађе често: „Н. Н. љубитељ и подпомагатељ отечествене књижевности преплатио је за себе, своју жену Н. рођену Н. и за своју дјецу Н. Н. Н, Н, 2 ком.“ Кад би тај свој оглас такав у кои лист печатати дао, морао би платити двапута више и то без садашњег жига — штемпелтаксе.

У Србији има само једна једина год. 1831 Милошем устројена, прилично зањата, врло скупа, полагаано ал лепо радећа, за државу непробитачно руководећа Књигопечатња са тамо принадежећом Словоливницомъ и одъ 3 године једна Каменорезница. У ова три заведениа раде од прилике 30 лица, од кои једва да су половина урођенци, а веће струке опет су у рукама странаца. За велико чудо чрез 19 година није се могло од урођенаца у толико воспитати младића, да у случају нужде оне стране заступити могу.

То правителствено заведеније ваљда неће бити монопол такав, да би се коме другом, кои

би данас или сутра другу једну Књигопечатњу подићи желио, у томе препоне полагале? Није ли у *акшама одвоеним ошносећим се Србије* букарешког мира о *Печашџама* у множестве-ном броју спомењено, кад се јошт није знало, да је ова једна за Србе довољна.

Као доказ дјејателности ове једине земаљске Књигопечатње навесћу број у 1845 - 1846 у њој печатани дјела. По себи се разумје, да су ова дјела рађена само онда, кад печатња ние имала државни послова, јер Укази, Наставленија, Устроенија, Поученија јесу најпречи послови.

Године 1845 изишло је дакле 24 дјела, од кои 14 имају преко 100 стр. (највеће од 318 стр.) 4 мање од 100 а 6 мање од 50 стр. Смјешно је видјети, како је у једном француско-србском Речнику у XVI формату свака колумна за страну узета и тако у мјесто 742 назначено је 1484 страна; тако и србско-француски Рјечник у истом формату у мјесто 930 има назначени 1860 страна.

Стање новинарства у Србији као да је једно те једно — штереотипно. Милош је основао 1832 год. једне политичне новине; сад, после 18 година, опет су само једне новине у Србији. Ал како уређиване? Доиста не онако, као што би, при онако поспјешним околностима, предпоставити и очекивати могао онај, кои први пут на то стање око свое баци. Представити се ваља јед-

ног учредника новина, кои, по свом уговору, немора кауцију полагати, кои печатњу има забадава, кои новце од 2000 предплатника сабира, кои још свр'у свега тога неку плату од Правителства прима, но коме се, ако буде сметнут или ако одступи, нити каква пензиа нити соразмјерна служба дати немора. К томе се јошт представити ваља, да је у уговору способном и за своју струку дорастом учреднику допуштено и осигурано слободно без цензуре писати. Уз све ово јошт се ваља представити и то, да се цензура при свем том доцније увела, најпре полагано и благо, доцније строжије а најпосље већ тако, као што је и пре брисала и сакатила. Кад се све то, при добром памтењу и неком уображењу, заједно скупи и у расуђење узме, излази изход тај, да лист прилично чист и добар излази, кои о Франкфурто-Ротско-Бечко-Паризко- и Туринском парламенту доста истине у преводу дае; кои о догађајима у најближим и сусједним областима, као н. пр. о побуни бугарској, босанској, о Мухамеданским смутњама, мање говори и саопштава него аустриско-хорватски листови, изузимајући Војводство Србију, о ком је скоро сувише писао; кои о дјелима собствене земље свое скоро ништа неспомиње, осим наименованија, повишенија у чин и звање, театра у буџаку, дилетантски представленија, прилога на фонд школски и подобни невини стварчица. Ако ко жели у њему тражити што поуздано о државном буџету, о годишњим извјестијама Попечитеља Совјету, о претресу какве наредбе, о каквом новом предлогу и о дру-

гим подобним ситницама, нека немисли да ће наћи. У том случају може се само питати надлежна власт, па и ту добити одговор, да је то државна тајна а не ствар сваког човека. Може се и у читаоници о томе предосторожно запитати, и ту ће се по свој прилици и брже, и услужљиве, и истинитие објаснење добити, само треба бити познат и учтив. У једним београдским новинама нека се само то нетражи.

А чија је то кривица?

У 66 § Устава нема спомена о цензури али ни о слободној печатњи, ни о закону о печатњи. О изображењу народа тамо има спомен; о протрљивању очију и о забашуривању нема такође ни словца.

Био је тамо између други ефемерни растје- нија — која за дан порасту и угину — пре две године у Београду један недељни лист на њемачком језику под насловом „дер Сербе,“ који се је осмјелио за своје начело *fiat lux* изабрати. Ако је ту штогод *lux* било, то се употребљавало као жишка машале, која се је безобзирно у сусједну земљу бацала. Овај лист покора био је образац у незнању језика, у неимању такта, у продрзљивости и безобразију; био је неопровргамеми доказ зато, да у Србији има људи, који слободу печатње са безобразлуком замјењују. И опет наводи тај лист у свом 7-ом броју 2 колумни — тражио сам навалице најбољи слог у читавом те- ченију године — ове рјечи и Главни основи једног Устава јесу: слободна печатња, одговорност Попечитеља — и чиновника, народна стража, по-

рочни суд, јавност у званичним дјелима — —
 — !!!“ То је истина; али јели истина само за
 сусједну земљу а не и за своју? Зашто се то
 није писало добро србски него рђаво њемачки? Но
 оставимо мртве почивати и повратимо се к још
 живкарећем — велетирајућем — једином бјео-
 градском листу. Ко осјећа да је зрео за пре-
 тресање политике, морао би осјећати да је још
 више зрео за претресање дјела своје земље и
 внутрењег стања, која би он боље познавати
 имао. Кад се може полемизирати о одношенију
 србског Војводства и Тамишког Баната спрам
 цјелокупне Аустрије, имало би се испитивати,
 макар тихо и предосторожно, и одношеније соб-
 ствене земље спрам отоманске Порте. Доиста
 „Импарсиал де Смирн“ и „Ехо де л' ориан“
 много су богатији на чланцима који се внутрењо-
 сти државе тичу, и уобште боље се уређују и
 једне и друге те новине у Турској, него једини
 бјеоградски лист. Жалостно је пак, кад се Срби
 од Турака учити имају!

Али цензура! О, цензура је жешћа него да
 је турска. Ја ћу неколике пробе бјеоградске цен-
 зуре навести, — из поката лавски. 1844
 год. дала је ова цензура на једном земљеvidу
 Србије, која је Кнезу Михаилу Обреновићу по-
 свећена била, ову посвету најпре с црним пре-
 мазати или изругати, па онда земљеvid у зем-
 љу пуштити. 1850 год. по рођ. Спас. није до-
 пуштила иста цензура штампати оглас свештене
 историје од Д. по свој прилици зато, што је ова
 са забрањеним Вуковим јота штампана. На ли-

ца, која се нису трпила, често се је нагло и то са лажним и преварљивим оружјем нападало; опрорвавања, одговоре или допунења нису примана. И саме иконе они лица, која се недопадају, не допуштају се у земљу уносити. Непријатељ би се — ако је непријатељ — имао свакад са равним оружјем и на исти начин нападати: правичнога са већом добродјетељи, храброга са удвоеним јунаштвом, наученог са претежним знањем, а не на једнога, који је — у идеји бољи, наученији и напредку преданији — код народа омиљен — популаран — постао, са цензуром и ђумручном стражом војштити побједити и угњетати хтјети. Или је на свему томе још старо-турски Казонет — Судба — крив? или су последице они славни рјечи: „нећете да напредујете, док сам ја жив, нећете!!“

О љепим умјетностима — художествама — живописању, образорежству, музици, нема се шта примјетити, јер тога нема.

Дошли смо већ до описивања политичног стања Кнежевине Србије. Без одиста и дјејствително крјешког Правителства нема спасенија за земљу и народ. Јако је једно Правителство само онда, кад је правично; и само то њега омиљава народу а на страни стиче уваженије. Правично може једно Правителство само онда бити, кад се на правично начело или постанак оснива

и ослања; кад за правац своји дјела никад личну или поједину корист него свакад благо цјеле земље и народа пред очима има и за њим тежи, о њему дјела. Но мени се чини, да садашње Правителство Србије свој постанак нити има од правичног стања, нити од слободног уговора, нити од истинитог изражениа народне воље него да је из буне постало, која је била без узрока, са незаконим средствима угађана и само из честољубна користољубиви тежиња поставша. Тако ми се указује буна од 1842 год. из кое је данашње правителство Србије постало. — Кои су то управ били узроци те буне? Главни је узрок био, да Кнез од Порте наметнуте му Совјетнике није примити хтјео. Али су ти Совјетници у Цариграду наименовани без знања Кнежева, а против Устава земаљског, кога § 3 и 1 гласи: „Ја ти налажем поставленија чиновника у земљи;“ § 54 Устава пак вели: „Свако Звање, било грађанско или воено или судејско, подјеливаће се у Србији са Указом Кнежевим и т. д.“ — Осим тога имао је Кнез своје наравне Савјетнике у својим Попечитељима. Што се тиче година Кнежеви — било му је 17 година —. То је и сам Султан тек у 5 мјесеци од њега старији, и ступио је на владу у неколико мјесеци раније него овај. — Као други узрок буне и садјејствиа турског у истој буни, наводи се то, што Кнез није хтјео одпуштити Попечитеље, кои се Порти нису донадали. Турци пак нису имали никакво право то зактевати, јер је то чисто внутрење дјело, у која се Турци, по уговорима, мјешати немају. — Кнез

је Михаил покровителствовао тако зване Швабе? Али је он налазио, да су ови онда између остали способни били; а и Устав нечини никакве разлике између урођени и прирођени. — Кнез није хтјео данак од 6 на 5 талира спуштити? Данак је по преслушању Совјета и народа био подигнут а и то по предлогу Попечитеља Финансије, који је наводио, да се са данком од 5 тал. немогу државни трошкови намирити, и то оног Попечитеља, који је после буне јошт више година као Попечитељ остао. И Совјет није доказао, да су државни новци неправично трошени или крадени.

Средства буне назвао сам ја незакона зато, зашто је народ управ обраћан, подкупљиван, варан, и с тим на буну подизан, што му је говорено: да се тражи само скупштина народна; да се сметну Попечитељи, који су омрзнути, који с Кнезом сасвим против користи народа управљају; Кнезу самом пак да не смје ни длака на глави фалити — или је позната рјеч: *куд Кнежева длака, шу моја глава*, нешто друго значила?

Воинство је наведено да погази заклетву, са придобијањем поглавара и са тим што је исто гажење заклетве плаћано. И са самим ненаравним соревновањем оца против сина ползовали су се, начинивши тако троструку свезу. Ниједна од они у том учествовавши странка нема се дреста с чим хвалити. Тако је дакле пао Кнез Михаил сабог издаје и превјесиа свои непријатеља а не сабог свое кривице, изван ако му се пребацити може, да се је за себе самог слабо бринуо или

што ние попуштао ондје, гдје је у строгом праву свом био.

Чудно је свакако, да у Србији ние јошт ниједан владајући Кнез као такав у земљи умро. Кнез Милан, као што је познато, умро је 1839, пре него што је до владе дошао. Имали се то несталном или бар јошт једнако подпуно неутврђеном стању земље приписати? Или је томе врло живи — да перекнем немирни — дух народа крив? Или се има узрок тражити овог чудног појављења у саревновању великаша и у том што ови један другог сносити немогу, пак кои су, да своје личне цјели докуче, начинили се већ за подпуне вође партије? Или да се криве погрешке и прекорачавање власти падши Кнезова? Или су зар веће силе спољашње као на пр. турски, руски, аустријски упливи, ратна обстојателства и т. д. која су Србију само узгредно додирнула, у томе крива била?

Ко је догађае у Србији внимателније сматрао и новију Историју те земље не само из књига или из самог слушања учио, него је изближе, боље и из сопственог сматрања познае, мораће допустити, да је ретко кад један или други од поменути узрока сам по себи био узрок паденија тога Кнеза; више ови узрока заједно произвели су или су много принели к таквим паденима.

То је тако, а сљедство је тога, да ће сваки, кои за Кнеза дође, то рђаво предвозвјестие имати у виду и на срцу, осим ако се обстојателства измјену и ако такав Кнез на обште се мњење буде обзирао. По наведеном сљедству

сваки ће се Кнез старати само и једино зато, да се, докле је год могуће, одржи у свом достоинству и да прибере новаца што више може; што тако заштеди, очекивајући промјену која би доћи могла или имала, гледаће безбједно изван земље смјестити, да га једанаести сат незатекне неприуготовљена; него да је за насилно или својовољно одступљење или одлазење готов и спреман као сит гост од ручка.

Јели ово за благо и у корист народа и земље, најбоље се може одговорити, кад се питање ово разсуди: Јесу ли Срби са буном од 1842 године и с тим посљедовавшом промјеном Правителства штогод добили или нису?

Кад се са буном у једној земљи Правителство какво обори и ново постави, могу у сљедству овог мењања ове промјене бити: прво у призренију лица, онда у призренију начина и форме владања; затим у призренију стварне снаге народа и земље, а најпосле у призренију моралне — душевне — снаге народа и његовог Правителства. Ове четири тачке проћићемо колико је могуће у кратко.

Што се промјене лица тиче, која је са буном од 1842 год. произведена, ја мислим, да Србија с њом ако ние изгубила, доиста ништа добила ние. Јер онда намјештени Кнез, кад је намјештен, нити је био заслужни, ни праведни, ни научени, ни изображени, ни слободномислени,

ни љубведостојни, ни у пређашњем поведенију без мање ма'не, него онај, који је сметнут. И доцније није могао он никако већма уважаван бити него његов предшественик, јер свако у земљи зна, како је он, без сваког свог содјејствија, за Кнеза начињен и да се — право да се каже — скоро без сваке своје заслуге у том достојности одржава. Он је био сиромаш — што се никако као ма'на сматрати не може — и морао се је тек обогаћавати; пређашњи је пак већ по рођењу био богат а богатство није шимера сама. Ако се је хтјео син један славног једног оца наградити зато, што је син тога оца био, није по правници, никако требало заборавити нимало мање заслуге другог оца и нимало мање славног мужа код његовог сина; или бар није требало мане и погрешке оца казнити на сину, јер која душа грјешити та нека и умире. Син нека не тегли за зла дјела очина а отац нека не тегли за зла дјела сина, него над праведним нека је правда а над неправедним неправда. (Хесекил XVIII, 20). Осим тога ономе је било 36 а овоме 19 година, па на којој је страни већи изглед за просвјету и усавршенствовање? Из једног зрелог човека тешко бива што боље и врение него што је; у младом је човеку пак надежда жива и примицање или растење у тјелу, духу и души при поспјешним околностима извјестно.

Кад се даље сравање између младши и новопоставши Попечитеља учини — — узевши једног по једног — кое би обстојателно до најмање ситнице лако учинити могли, онда изпада, да

нови нису нимало научени, нимало искусни, нимало правични, нимало уважени ни полезни него пређашњи; Попечитељ Финансије остао је дуже времена потоме онај исти.

У Совјету било је и има и данас такви поједини незналица као и пре, и Совјет се сматра и од тог доба као пристојно заведение покоја и за између њи налазеће се врло честве и одличне људе, кои се пак на другој страни употребити немогу. Ако су предсједатељи Совјета од тог времена рјечити и окретни него је онај пређашњи био, опет зато, узевши све у призрение, нити су они заслужни, нити отлични, нити више уважени били.

Нижа званиа само су више измењивана него боље попуњена. И саме такозване Швабе на кое се је 1842 год. онако јако викало, намјештане су после буне наново у службе; неке су и у буни самој учествовале, што им је, наравно, у заслугу примљено. Професори, учитељи, љекари, инџинири, техникери и т. д. понајвише су остали као што су и пре били. Тако је дакле у свему само бунтовно и незаконо мјењање лица било, без да је при тој промјени лица разлике какве у-ползу државе било.

У смотренију начина и форме Правителства ово ваља примјетити:

Темељ, на ком је Правителство Кнеза Михаила основано било, јест земаљски Устав од Децембра 1838. Опозиција онога времена под из-

вјетом, да брани тај Устав, назове се Уставо-
 бранитељи. Али тај исти Устав под Правител-
 ством Михаиловим нити је био у опасности, ни-
 ти му је грожено, акамо ли да је на њега на-
 надано или да је повређен. Ние га дакле тре-
 бало бранити. Али су Устав исти повредили ње-
 гови тако назвавши се бранитељи јошт 1839 год.
 1 § Устава гласи: „Књажеско достоинство дано
 је, по сили органичног Устава, ког ја народу
 србском даем, Твоме (Милошевом) лицу и твојој
 фамилији за награду твое вјерности и привржено-
 сти, по садржају царског берата, ког си ти пре
 примио.“ У том берату од Августа 1830 стои
 пак: „и дао сам њему (Милошу) достоинство Срб-
 ског Књаза за његова живота тако, да по смрти
 његовој ово достоинство пређе на његовог нај-
 стариег сина, а од овога на његова рођена сина,
 и да на тај начин искључително у његовој фа-
 милији буде насљедно.“ Господа Уставобраните-
 љи толковали су ове речи тако, да по смрти
 стариег сина Милошева, безчадног Кнеза Милана,
 право насљедна неможе на млађега сина, или
 управ брата прећи, као да неби једини син био
 уједно и најстарији; него да је случај наступио,
 гдје право избора наново народу припада, кое се
 право може и има извршити.

У сљедству овога својевољног толковања
 турског истина нити довољно јасног нити довољ-
 но обширног слога — било би много паметније
 ту по здравом мозгу судити и толковати него
 мртву рјеч извијати — Михаил је као од народа
 изабрани Кнез од Порте потврђен при свем том,

што управ никаквог правог народног избора било није. Затим су иста господа повредила толико пута злоупотребљавани Устав е тим, да су се 1840 год. као од Порте постављени Савјетници младоме Кнезу наметнути хтјели, што је, као што је горе наведено, један од главни узрока буне од 1842 год. био. Осим тога требало би само навести од 1842 год. учињена протеривања, убиства, учињена а неказњена подла убиства, заповјеђена и учињена одузимања и секвестрирања добара, самовољна сбацивања са звања, самовластна премјештања и т. д. за доказати, да је од 66 параграфа толико хваљеног Устава врло их мало остало, кои нису или повређени, или прекорачени, или напуштени, или кои се бар нису обишли.

Другче пак стои са формом Правителства а по имену у смотрепију наслеђа Књажеског достоинства. Кад се уобште неможе или неће шкода и опасност изборне форме по начелу да се поња, неби требало бар примјере читаве Европе презрети, у којој се — осим република — свуда наслеђна форма за пробитачнију држи и наслеђне храни. Ако то нека господа великаши нису кадри сватити, ено им близо примјера пред очима у Влашкој, у којој се види, колико су тако често понављајући се избори Кнеза шкодливи и убитачни за земљу. А јошт тамо има преимућствено Благородство, кое то свое право нити би радо нити лако напустило. Али шта може форма изборна у Србији за себе навести, ако не већ смјешне титуле благородни, високо-

благородни, високородни или још превосходителство од господе, од кои ниједан нисе из Благородства; или личне честољубиве тежње ови, кои се за Кнезове спремају, а кои би, кад би их по имену навести хтјели — као што би се могло — или сажалително слегање с раменима, или огорчење, или велики подсмеј у народу произвести могли и произвели.

Сами примјер републиканско-свештене братске државе Црнегоре показује јасно, да се опасности једнако понављајући се избора тамо познају и од њи се плаши. Сбог тога је тамо уређено и утврђено, да сваки Владика јошт за свога живота себи насљедника из фамилије Његуш одредјелити мора.

Ја мислим, да се ова ствар у Београду — и ако само у неким круговима — већ увидила, јер 1847 и 1848 већ се тајно и са знаменитим обећавањима у Цариграду радило, да се насљедие Књажеског достоинства фамилији Карађорђевића наново даде. Ствар је затим, по свој прилици zbog сплетака оних, кои се на то достојство такође лакоме, напуштена и од оног времена нисе заподирана.

И било је то много лакше оборити него сад наново подизати, јер то нити је у интересу Порте, нити се чини бити у интересу Русије. У интересу Порте нисе зато, јер она при свакој новој промјени Кнеза може свој уплив умножити, а по томе и зато, што при таквим приликама знаменити поклони од Кандидата — од оних кои оће Кнезови да буду — и од избранога стра-

ствовати обичествују. Русија ће томе по свој прилици зато бити слабо наклоњена, што ће тешко већ по начелу одобрити, да се фамилији, коју је буна подигла, наслеђе даде, не имајући у призрение то, што нема никаква узрока обореном Михаилу своју наклоност и при даној прилици своје закриље недати.

Тако дакле у системи са буном од 1842 год. није ништа добивено а у форми Правителства много је изгубљено.

Може бити да се намјеравало са буном 1842 год. и са промјеном Правителства, коју је та буна породила, докучити стварне користи земље и народа, и да се та важна намјера такође и докучила? — Да видимо!

У време Михаила био је данак 6 талира на главу; после њега данак је 5 тал. Јели пређашњи данак био врло велик и за народ тегобан, или је садашњи довољан и народу повољан? Под Михаилом није се новци народни разбацивали — свједоци су тога и доцније задржани Попечитељ Финансије, и пређашњи Совјет, кога су чланови и доцније понајвише заостали, и коме се пре цимрисање него противно пребацити може; — па опет су се онда државне потребе са приходима једва намирити могле. Од тога времена нису се разходи умалили, јер редовна војска остала је као што је и пре била; број чиновника није умањен већ умножен; плате њихове нису мање него што су пре биле; осим тога у годинама после буне постале су нове рубрике знаменити

разхода. Тако је н. пр. познато, да је буна и промјена престола год. 1842 свега 100,000 дуката стало. То је врло вјеројатно, кад се зна, да је н. пр. у Цариград великој једној госпи 5,000 дук. на поклон послано, двоици људи, кои уплива имају, такође у Цариграду, 10,000 дук. обећано и по свој прилици плаћено; да је за награду вјероломства официрима по 1000 - 600 - 150 и т. д. дук. издано; да је један храбри поглавар у стану, кад се разсрди, само с тим уталожити се дао, кад му се по која кесица са новцима под шатор донесе; да се народу 75,000 тал. повратило као зато, што је толико у посљедњем пол-годију као неправично од Правителства Михаиловог на 6 талира подигнутог данка више узето; да је даље само тако названа Стојанова буна око 24,000 дуката стала; да и пут Кнежев у Русчук 1846 год. ние могао бити без дуката; да и шпионство, кога пре ние било него кое је доц-ние уведено, ништа недоноси него знаменито односи и т. д. Кад се све ово и јошт много другога зна, па онда помисли, да је данак у 150,000 талира умањен, мора да су се данак плаћајуће главе јако умножиле или да је ђумручки приход јако порастао — то је пак све и без промјене Правителства могло бити —, или је морала непосвећеним очима сакривена калифорнија сасвим у тишини откривена бити. Може се мислити, да су се данак плаћајуће главе умножиле са наравним прираштаем житељства, са насељавањем, са стро-жјим пописивањем и т. д. али та разлика неможе уобште тако велика бити, да је број данак

плаћајући у $\frac{1}{6}$ умножила; посљедње пописивање посље оног од 1842 год. било је истом 1845 год. а највећи изванредни издаци били су баш у оним годинама посље буне. Бумрук је такође тек доцније могао порастити, јер је први година посље буне трговина била ударила јако натраг, а бумрук је остао као и пре 3 на сто. Остали извори прихода тако су незнатни, да се могу прећи без спомена. Изход остае само трећи, а то је Калифорнија, и то особита Калифорнија, у којој се одма ковани метал, готов новац налази, — само на жалост није неброен већ броен новац! — То је оно, што је Кнез Михаил Обреновић у својој горепоменутој брошири на стр. 129 са овим рјечима наговјестио: „*Јесу ли Финансије данас у шако пробивачном Сшању? Ко добро чуе, доста му је пола речи!*“ — Кнез је Милош 1839 год. у резервној каси оставио $2\frac{1}{2}$ милиона фор. сребра. Намјестничество, које је по његовом одлазку са земљом управљало, и од кога су $\frac{2}{3}$ опет и у том времену, о ком баш сад говоримо, на кормилу били, предало је 1840 год. Кнезу Михаилу, кад је стао на владу, већ само 2 милиона фор. Ова је сума остала недодирнута до јесени 1842 год. т. ј. док Кнез Михаил није земљу оставио. А од тога доба??! Ово је једино-могуће паметно разрјешение горње загонетке.

Ниели стра о полагању рачуна, од располагања са овом калифорниом главни узрок, сбог кога се народна скупштина — коју народ тако често и нагло зактева — онако сједствено од-

бија и отлаже док се год буде могло? Од 1843 год. била је истом 1846 год. пре одлазка Кнежева у Рушчук скупштина, која се само опраштала а по том у љету 1848 изкамчена но несретно изпадна скупштина друга. На овој последњој, на којој је више небирани него изабрани посланика било, будући је В. план, који је против нѣга начинѣн био, на време опазио, — Правителство се је подпуно осрамотило и само се је с тим спасло, што Свештенство није било ни овамо ни онамо, и што је побједитељ више умјерености показао него што би се у противном случају од противне стране спрема њега показало. Кад је од ове скупштине одређени одбор предлог свој Кнезу поднео, у ком се је предлогу између осталог споменуло, да је народ рад стање непокретне азне народне прегледати; у ком је раздор између великаша строго осуђиван, запитао је један Попечитељ предводитеља и говорника тога одбора: шта се то све њи тиче. Попечитељ добије неочекивани одговор: „Бог би дао, да нас се ништа нетиче, ал ми видимо да при вашим разпрама народ страда, а гдје народ страда, ту ми крв проливамо: — тако се то тиче нас и то веома.“ Мало неотесанне изразио се је један грађанин те исте године спрема тадашњег Предсједатеља Совјета, рекавши му: „у твом трбуху има наши талира а у нашем нема ни паре твоје.“

У тој скупштини од 1848 год. говорио је Кнез посланицима народним са зато нарочито начиненог мјеста. Почем је Кнез с тога мјеста си-

шао, погне се на њега прости један сељак из Груже. Попечитељ један срдито вишне му: Како смјеш се ту одма послае Књаза пењати? Сељак, без да се и најмање збунити дао, одговори: „Кад и ти и ја, и кад сви ми одемо, пењаће се на ово мјесто и кокоши, и ћурке и прасчад; а ја мислим да сам овет нешто више — — —“ пак настави чово даље и опет о раздору, о непокретној народној азни и подобним предметима.

Од тога доба вазиру господа Попечитељи од скупштине тако, да скупштину сматрају као противуставну (почем су већ неке 1842, 43, 46 и 48 држали), сад опет да ние нужна, сад да стае скупо, сад да ние могуће држати је, сад да ние време, сад налазе да је за њу у љето јако топло а у зиму јако ладно. А господа су заборавила, да су они некад непозвану скупштину држали?

Што је горе о приходу и разходу — буџету — земаљском назначено, довољно је, да се свако изјаснити може, зашто се од 8 година у оправљању и прављењу путова, у рудокопству, у зидању цркви и школа, у бродарству, у трговини, фабрикама, занатима и т. д. тако мало напредовало, тако да би две године Михаилове владе са ови 8 година на правични кантар постављене, у наведеним одношењама по свој прилици претежние испале.

Јошт нам остае моралну — душевну — снагу садашњег Правителства Кнежевине Србије у внутрености и спреам спољашности пресудити.

Већ смо горе споменули, шта је кадро учинити једно Правителство одиета снажним, и чини нам се, да смо већ доказали, да ово Правителство, кое на правици ние основано, кое ние популарно или кое ние по ђуди народа, кое ние правично, неможе бити ни снажно. Ради тога ево јошт нешто.

Има сад у земљи партаја, кои пре ние било; и ако је која пре и била, сад их има више, која је једна спрам друге већма ополчена а могло би се рећи, да је једна спрам друге тако огорчена, да се помирењу надати ние. Ове партае лебде едино за своим личним користима тако, да оне више котерие (друштва) сачињавају него што заслужују име политични партаја. Кад би им се при свем том неки политични вид дао, могле би се све те партае у две главне збити и то: 1, партаја стараца, неки старосачуватеља. Ал шта ту има сачувати, гдје се све изнова има видати. Противници их зову управ партајом незналица, билмез-партајом, која оће само оно, што се и како се затекло, којма је само до мира стало, кои би ради само свое обичне плате на миру повлачити а за ту плату ништа нечинити. 2, Партаја напредовања, реформирања, која се у Србији Млади или Паризлије зову. (Паризлије зато што су неки од њи науке у Паризу или у изображеном Иностранству учили). Ова странка је из млађи, на страни бивши, способни, научени и изображени људи; и тако назване Швабе по већој части спадају овамо а и неколико бистрие и самосталније мислећи глава од

стари, од кои пак број неизноси никако легион-полк.

Иначе има тако звани партаја: Милошева, Карађорђевића, Вучића, Книћанина, Гарашанина, Спмића, Петрониевића, шаљиво тако звана апокалиптична, старо-турска и т. д. без краја. Ниједној није стало до начелне већ свакој до личне користи и свака се одала за таквим тежњама. Какве ћупе, такве челе! Ово разкомадање снаге доиста није врло способно моралну крјепост Правителства и народа подизати.

Синекура — званиа са платом а без посла — има у Совјету више; ни ове недржим ја да су кадри крјепост Правителства подизати. Фигуранти нису нигдје од користи него су, особито у новој дужави, напредку јако на путу и шкодљиви. Наравни дар и здрави људски разум јест велико и за цјело најпрво и највеће условље сваке врлине; али се с тим неможе извићи на крај, него уз то мора доћи основно, научно знање, да се у држави доиста с успјехом дјелати може. И на тим незгодама пати Србија од 1842 год. више него пре. „Оно: ако није за нишша, добар ће биши за Совјеш“ и оно друго: „дај ти мени доброг писара, па ћу и ја биши пошечишел“ може се и сад често чути, као год и пре. И то слабо подпомаже снагу Правителства.

Год. 1842 наводило се је на нарушење заклетве; ово се нарушење доцније награђивало, па сад се опет зактева заклетва верности! С ко-

им правом? по којој сљедствености? с којим изгледом на трајање и снагу обстојања?

Завело се је шпионство и денунцирање — што је под Михаилом било и непознато — ; одтуда обште и узајмно неповјерење, што народ квари и што никако моралну снагу Правителства не могло подизати.

Кад се у внутрености земље слабије и неизвјестније стои, јели се ту могло у уваженију код спољашњи народа и држава што добити? Ја то с тим мање вјеруем, што сам увјеран, да прво мора бити необходимо условље другога.

Турци су у уваженију и у сили у своим одношенијама спрам Србије постали јачи: у колико су они јачи, у толико морају Срби бити слабији; јер оба ова елемента остају свакад један другом по ребарке супротноположена. Турци живе и сад осим Београда у Кладову, Адакале, Ужици, Смедереву, Шабцу и Соколу. Ту они смјеју остати као градски гарнизон по трактатима. Они живе јошт у Балкану, Петрецу, Бучину, Пећу, у горњој и дољњој Постињи, Алуги, малом Зворнику и Сакару, — дакле у свима оним мјестима, у којима их је Милош из невременог призрениа и из милости на кратко неопредјељено време јошт оставио био.

Што је Књићанин са сретним походом у Унгарију србско име подигао био, то се у уваженију опет изгубило чрез више него равнодушно владање при последњем затирању Христјана у Бугарској. У време онесрећене буне бугарске од 1840 год. Србија је не само 11,000 бугар-

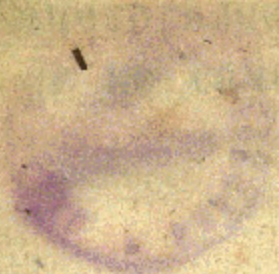
ски бјегунаца са 10,000 рогате марве, 1,000 коња и 46,000 оваца и коза, гостољубно примила, него је знала доцније бјегунцима са мушким заступањем подпуни опроштај издјејствовати. Садашњи властници — никада им се то опростити неће — достављали су ту ствар Турцима тако, као да је Правителство Михаилово сву буну бугарску подстакло и произвело. Сад, 1850-те год. гледало се с крштеним рукама, како Турци неколико иљада Бугара касаче. *Само нек је нама добро!*

Кад се све, што је досад речено, уједно скупи и достојно уважи, излази доста јасно, да се у Кнежевини Србији са буном од 1842 год., и са промјенама, кое је та буна донела, не само ништа није добило, него да се је у горенаведеном четири призрениа знаменито изгубило.

Девиза садашњи србски властника као да је и пре и у 1842 год. била: *öte toi, que je m' y mets* — силази ти да се ја попнем —; од тога времена пак чине они, кад се добро посмотри и право каже, једва што више него како ће, за земљу безславно и безкористно стечено свое стање, онако као што је одржати пошто зашто, докле год буде могуће. Осим тога као да они веле: *„посље нас пропало - осшало.“* Гурајмо од дана на дан. — —

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and is difficult to decipher due to its lightness and the paper's texture.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р19 Срп II 751.1

